

Dokumentacja sprawozdawcza armii rosyjskiej na przełomie XIX i XX wieku

W każdej rozbudowanej i zhierarchizowanej instytucji rozwija się wszechstronna, a nawet wszechobecna sprawozdawczość. Istniejąca od dawna, trwa do dziś i wciąż się rozwija, przybierając coraz bardziej skomplikowane formy. Szeroko rozumiana sprawozdawczość nie ominęła również tak zhierarchizowanej instytucji, jaką była armia.

Na przełomie XIX i XX w. na ziemiach polskich stacjonowały trzy armie zaborcze, z których każda miała własną sprawozdawczość, rozwijaną według aktualnych potrzeb. Jedną z obcych armii stacjonujących na ziemiach polskich na przełomie XIX i XX w. była armia rosyjska. Licząca około 1 mln żołnierzy i ponad 30 tys. kadry oficerskiej była dużą, zhierarchizowaną instytucją, której jednostki były rozrzucone po całym rozległym terytorium Cesarstwa Rosyjskiego. Utrzymanie nad nią jakiegokolwiek, nawet najmniejszej kontroli wymagało olbrzymiej pracy oraz stworzenia sprawnego systemu przepływu informacji. Wszelkie przejawy życia armii były skrupulatnie notowane, a notaki przesyłano do przełożonych odpowiedniego, coraz wyższego szczebla. Przeważnie wraz ze wzrostem rangi przełożonego, zwiększał się stopień ogólności raportów. Dokumentem zbiorczym ukazującym przekrojowo życie armii było sprawozdanie z działalności ministerstwa wojny za dany rok kalendarzowy – *Wsiepoddaniejszy otczet z diejatielnosti wojennago ministerstwa za ... god.*

Zanim jednak ten najważniejszy dokument stworzono, różnymi kanałami, jednak zawsze z zachowaniem drogi służbowej, spływały do poszczególnych sztabów i zarządów setki, a nawet tysiące raportów i sprawozdań. Na ich podstawie tworzone nowe – zbiorcze raporty, które przesyłano dalej. Raporty zbiorcze, sporządzane na potrzeby przełożonych wyższego szczebla, były drukowane.

W rosyjskim resorcie wojny dokumenty służbowe dzielono na raporty, odniesienia się (do wpływających pism), polecenia i prośby¹. Rolę sprawozdawczą pełniły głównie raporty, których rodzaje, sposób i czas składania wymieniano w przepisach określających zakres obowiązków dowódców danego szczebla. Wytyczne do sporządzania raportów oraz opis drogi służbowej znajdowały się w Zbiorze Przepisów Wojskowych z 1869 r. (wraz z jego uzupełnieniami)².

Prócz wspomnianych przepisów, wykazy takich dokumentów zamieszczano także w rozporządzeniach kierowanych do wojsk okręgu wojskowego. Wykaz ten obejmował kilkadziesiąt pozycji, a składane raporty dzielono na miesięczne, kwartalne, półroczne i roczne. Wśród nich były takie dokumenty, jak:

Raporty miesięczne:

- raporty o liczebności żołnierzy i koni w wojsku (oddziałach), z informacjami o zmianach. Raport ten obejmował żołnierzy niższych rangą, oficerów, urzędników wojskowych, junkrów i podchorążych;
- informacje o brakach i nadwyżkach kadrowych w jednostkach gwardii stacjonujących w Warszawie;
- informacje o oficerach zajmujących stanowiska urzędnicze i o urzędnikach zarządu Sztabu Głównego.

Raporty kwartalne:

- informacje o miejscach kwaterowania oddziałów.;
- informacje o żołnierzach niższych rangą garnizonu Warszawa, którzy zachorowali na choroby weneryczne.

Raporty półroczne:

- informacje o możliwości awansu na stanowisko służbowe na wakuujące stanowisko lub za wysługę lat oficerów gwardii;
- informacje o awansach oficerów Sztabu Generalnego.

Raporty roczne:

- spisy oficerów Sztabu Generalnego oddelegowanych do jednostek wojskowych w celu dowodzenia batalionem i dla zaznajomienia się z ogólnymi zasadami kierowania gospodarką pułkową;

¹ Свод Военных Постановлений 1869 г. (dalej SWP 1869), ks. V, art. 812.

² Zob. SWP 1869, ks. V.

- informacje o dopuszczeniu oficerów do egzaminów wstępnych do akademii wojskowych;
- spisy chorążych rezerwy chcących zdać egzamin w szkołach junkrów na stopień podporucznika;
- spisy wakatów dla oficerów młodszych, za wysługę lat w jednostkach okręgu (bez gwardii);
- szczegółowe informacje o etatowym i faktycznym stanie liczbowym jednostek wojskowych i zarządów okręgu wojskowego. Dotyczyło to generałów, oficerów, żołnierzy niższych rangą i koni;
- spisy oficerów rezerwy chętnych do wzięcia udziału w manewrach letnich;
- wykazy żołnierzy niższych rangą chcących wstąpić do szkół junkrów;
- spisy oficerów Sztabu Generalnego oddelegowanych do dowodzenia rotami i szwadronami;
- spisy generałów w wojskach i zarządach okręgu oraz urzędników zarządu medycznego pierwszych czterech klas;
- spisy osób nagrodzonych;
- spisy oficerów kandydujących na stanowisko powiatowego naczelnika wojskowego;
- spisy generałów i oficerów starszych zaliczonych do kandydatów do objęcia wyższych stanowisk wojskowych;
- atestacje z odbycia szkoleń poligonowych wyższych dowódców;
- wnioski o nadanie odznaczeń i awansów oficerom;
- informacje o wynikach strzelań o Nagrodę Cesarską;
- imienne spisy generałów i oficerów podlegającym zwolnieniu ze służby;
- raporty o zajęciach oficerów Sztabu Generalnego;
- raporty o awansach kapitanów i rotmistrzów na stopnie podpułkownika i pułkownika³.

Dowódcy korpusów armijnych składali raporty o sprawach kadrowych podległego sobie wyższego związku taktycznego bezpośrednio dowódcy okręgu wojskowego⁴. Większość dokumentów i raportów była przechowywana w siedzibie sztabu korpusu. Dotyczyło to informacji o liczebności

³ Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej AP Lublin), Rząd Gubernialny Lubelski (dalej RGL), Wydział wojskowo-policyjny, referat II – buchalteryjny (dalej WP II), sygn. 1901: 88, Приказание войскам Варшавского Военного Округа, nr 164/ 1901.

⁴ SWP 1869, ks. V, art. 208.

ludzi i koni; dyslokacji jednostek; przydziałach służbowych; stanie lazaretów pułkowych i dywizyjnych, liczbie chorych przebywających w szpitalach; składzie parków i taborów; stanie magazynów uzbrojenia i wyposażenia. Prócz tego w sztabie gromadzono także informacje statystyczne i topograficzne potrzebne do działań korpusu oraz informacje niezbędne do przeprowadzenia mobilizacji⁵. Analogiczne informacje znajdowały się także w sztabach dywizji. Dotyczyły one liczebności jednostek wchodzących w skład dywizji, wystawianych wart, posiadanej broni, amunicji, wyposażenia i zapasów, stanu taboru i liczby chorych⁶. W kancelarii jednostki wojskowej (pułk lub samodzielny batalion) prócz dokumentów rozkazodawczych, kadrowych, mobilizacyjnych itp. znajdowały się również raporty i spisy oficerów oraz żołnierzy, a także wiadomości o stanie liczbowym pułku⁷.

Korespondencja wytwarzana w rosyjskich kancelariach wojskowych (sztabach, zarządach i instytucjach) po zakończeniu danej sprawy była niszczona lub przechowywana w archiwum jednostki, a najważniejsza – w archiwum ministerstwa wojny. Okres zachowania dokumentów był uzależniony od stopnia ich wagi. Dokumenty dzielono na trzy kategorie:

I kategoria – odnoszące się do bieżącej działalności kancelarii, dotyczące m.in. wyjść na przepustki i wyjazdów na urlopy żołnierzy niższych rangą, skierowania chorych na leczenie, spełniania przez żołnierzy powinności religijnych, konwersji na prawosławie (żołnierzy niższych rangą), wykazów wydanych książek i pomocy szkoleniowych. Dokumentacja tego typu była niszczona po zakończeniu sprawy;

II kategoria – korespondencja odnosząca się do spraw osobowych, dokumenty dotyczące stanu wyposażenia, zakupów, skarg, kar, spraw ogólnych; m.in. o formowaniu drużyn szkolnych, zwiadowców itp., pełnieniu służby wartowniczej, przeniesieniach oficerów i urzędników, zawieraniu związków małżeńskich, urodzinach dzieci itp. Dokumentacja ta była przechowywana jeden rok. Ważniejsze dokumenty, takie jak raporty o stanie osobowym etatowym i faktycznym, dokumenty przewozowe – przechowywano przez okres dwóch lat. Dokumenty o nagrodach, szkoleniu jednostki, przeglądach, dyslokacji jednostek, wypadkach nadzwyczajnych, wydanego żołnierzom wyposażenia, żołdu i innych należności finansowych – trzy lata. Roczne sprawozdania o przeglądach, poborowych, stanie sanitarnym jednostki, zmarłych szeregowych, sprawozdania z posiedzeń sądu pułkowego itp. – pięć lat. O zmarłych oficerach i urzędnikach, wyrokach sądów

⁵ SWP 1869, ks. V, art. 211.

⁶ SWP 1869, ks. V, art. 325.

⁷ SWP 1869, ks. V, art. 868.

pułkowych – 10 lat. Niektóre rodzaje dokumentów chroniono przez okres 15, 20 (np. o zwolnieniu dyscyplinarnym oficerów i urzędników) i 30 lat;

III kategoria – korespondencja z przełożonymi, rozkazy, nagrody, re-skrypty, rezolucje i telegramy, dokumenty mające historyczne znaczenie, odnoszące się do prowadzenia działań bojowych (dzienniki działań bojowych itp.), sprawy kwaterunkowe. Wszystkie te dokumenty były chronione bezterminowo⁸.

Wszechstronnie opisywano stan sanitarny armii. Lekarze różnego szczebla kontrolowali podległe sobie szpitale, lazarety i izby chorych, a ze swej działalności sporządzali szczegółowe raporty, przesyłane drogą służbową przełożonym: lekarze pułkowi – lekarzowi dywizyjnemu, a ci – lekarzowi korpusowemu⁹. Informacje zbiorcze dotyczące stanu sanitarnego armii rosyjskiej drukowano w specjalnym rocznym sprawozdaniu, które było dodatkiem do „Wojenno-Medicinskogo Żurnala”. Omawiano w nim sprawy liczebności wojskowej służby zdrowia, jej zaplecza lokalowego (liczba szpitali i lazaretów) oraz wyposażenia. Odrębną część stanowiły informacje zachorowalności w rodzajach wojsk, okręgach wojskowych, a nawet poszczególnych garnizonach¹⁰.

Na szczeblu pododdziału – roty – sporządzano codzienne raporty o faktycznym stanie liczbowym żołnierzy. Z nich, również codziennie, sporządzano sumaryczne raporty o stanie całej jednostki wojskowej (pułku). Prócz nich były także raporty – miesięczne, kwartalne i roczne. Zaliczano je do dokumentów kategorii II i przechowywano przez dwa lata w archiwum kancelarii pułkowej. Po tym czasie zostawały one przez specjalnie powołaną komisję, składającą się z oficerów jednostki, uznawane za nieprzydatne i niszczone¹¹.

Informacje o liczebności kadry poszczególnych jednostek zamieszczano w spisach oficerów i urzędników wojskowych pułku. Na końcowych stronach tych dokumentów były informacje o wyznaniu oraz stanie etatowym i faktycznym kadry oficerskiej i urzędniczej¹². Prócz archiwów re-sortowych, miesięczne raporty o stanie liczbowym pułku można odnaleźć

⁸ SWP 1869, ks. V, art. 908, załącznik 2.

⁹ SWP 1869, ks. V, art. 339–340.

¹⁰ Zob. *Отчет о санитарном состоянии русской армии за 1902 год*, Petersburg 1904.

¹¹ SWP 1869 g., ks. V, art. 908, załącznik 2.

¹² AGAD, Jednostki wojskowe WOW, sygn. 19, *Список (по старшинству в чинах) генералам штаб- и обер-офицерам и классных чиновников Лейб-Гвардии Волинского полка к 1-му... 1910 года*; tamże, sygn. 20, *Список (по старшинству в чинах) генералам штаб- и обер-офицерам и классных чиновников Лейб-Гвардии С-Петербургскаго Кароля Фридриха Вильгельма III полка к 15-му ноября 1910 года*; tamże, sygn. 74.

w archiwach „cywilnych”, w zespołach rządów gubernialnych, w dokumentach dotyczących spraw kwaterunkowych¹³.

Miesięczne raporty o stanie liczbowym poszczególnych pułków przesyłano dowódcy dywizji¹⁴, który przesyłał je drogą służbową do sztabu korpusu, a następnie okręgu wojskowego. Na ich podstawie sporządzano „Informacje o liczbie zmarłych, zbiegłych i zwolnionych z powodów zdrowotnych żołnierzy niższych rangą”, które następnie drukowano w rozkazach kierowanych do wojsk korpusu¹⁵ lub okręgu wojskowego¹⁶.

Analogiczne dokumenty o liczbie żołnierzy poszczególnych rodzajów wojsk sporządzano także w poszczególnych zarządach – artyleryjskim i inżynieryjnym. Liczono wówczas tylko żołnierzy niższych rangą, służących poza korpusami armijnymi¹⁷. W rozkazach wydawanych przez poszczególne zarządy publikowano szczegółowe sprawozdania z inspekcji i kontroli. Podawano wówczas wiele statystycznych informacji dotyczących stanów etatowych i faktycznych kontrolowanych jednostek oraz jakości ich wyszkolenia¹⁸.

Sporządzanie dokumentów statystycznych nie ominęło nawet duchowej sfery życia armii, a raporty ze swej działalności składał także dekanat polowy. W jednostkach wojskowych sporządzano raporty z informacjami o liczbie osób poszczególnych wyznań w podległych pododdziałach. Liczono także osoby, które przystąpiły do spowiedzi przed świętami wielkanocnymi¹⁹. Kapelani dywizyjni byli obowiązani do kontroli podległych sobie kaplic i cerkwi oraz składania z tego szczegółowych raportów²⁰.

Sprawozdawczość i statystyka była obecna również w wojskowym wymiarze sprawiedliwości. Raz w roku dowódca jednostki wojskowej, w której

¹³ AP Lublin, Rząd Gubernialny Siedlecki (dalej RGS) sygn. 564, s. 364–366, *Месячный рапорт о штатном числе 5 пехотного калужского полка за месяц 1901 г., 21 Марта 1901 г.*; tamże, sygn. 601, *Сведения о числе войск квартирующих в Седлецкой губернии в 1904, 1905 и 1906 году.*

¹⁴ SWP 1869, ks. V, art. 290.

¹⁵ Zob. AGAD, Jednostki wojskowe WOW, sygn. 1, Приказы к войскам 1 Кавалерийского Корпуса за 1896 г.; tamże, sygn. 2, Приказы к войскам 1 Кавалерийского Корпуса за 1902 г.

¹⁶ Zob. „Приказы войскам Варшавского Военного Округа” za poszczególne lata. AGAD, Warszawski Okręg Wojskowy, sygn. 1, 1a, 417, 422; Archiwum Państwowe w Lublinie, Rząd Gubernialny Lubelski, Wydział wojskowo-policyjny, referat II, 1887: 7, 1888: 38, 1890: 68, cz.II, 1891: 26, 1896: 58, I, 1897: 48, 1899: 10, 1900: 31, II, 1901: 83, 1903: 87, 1906: 78, 1909: 62, 1910: 57.

¹⁷ Zob. AGAD, Jednostki wojskowe WOW, sygn. 399, Приказ по Артиллерийскому Управлению Варшавского военного округа за 1897 г.

¹⁸ Zob. AGAD, Jednostki wojskowe WOW, sygn. 129, passim.

¹⁹ Zob. AGAD, Jednostki wojskowe WOW, sygn. 93; tamże, sygn. 129, k. 234 i nast.

²⁰ SWP 1869, ks. V, art. 359–360.

[illegible]

Рис. 1. Wzór dziennego raportu stanu faktycznego jednostki wojskowej. Дневник списочного и наличного состояния воинских чинов и лошадей (такого-то) полка. Свод Военных Постановлений 1869 г., ks. V, Dodatek 3 do art. 868.

obradował sąd pułkowy, składał przełożonym sprawozdanie o działalności podległego sobie sądu. Podobnie czyniono także w przypadku sądów okręgowych i okresowych (zwoływanych raz na pół roku). Wszystkie te sprawozdania wykorzystywano przy sporządzenia raportu z działalności ministerstwa wojny za dany rok kalendarzowy²¹.

Sprawozdania o swej działalności składali także śledczy okręgowemu prokuratorowi wojskowemu: miesięczne – o prowadzonych śledztwach, w których byli aresztanci; kwartalne – o prowadzonych śledztwach, które trwały dłużej niż miesiąc, z podaniem przyczyn opóźnienia; roczne – sprawozdania o prowadzonych sprawach²².

Oprócz spraw związanych z życiem i funkcjonowaniem armii, statystyce podlegały też rzeczy i czynności niezwiązane ze sprawnością bojową i prowadzeniem wojen. Jedną z takich czynności była pomoc w pracach polowych na wsi (głównie pomoc przy żniwach). Było to zjawisko powszechnie akceptowane przez przełożonych każdego szczebla, a jednostki woj-

²¹ SWP 1869, ks. XXIV, art. 122–130.

²² SWP 1869, ks. XXIV, art. 110, załącznik.

skowe biorące udział w tych pracach były wymieniane w specjalnie wydawanych rozporządzeniach. Do wiadomości publicznej podawano także sprawozdanie z wykonanych prac polowych (terminach, miejscach oraz sumach zarobionych pieniędzy)²³.

Efektem finalnym sprawozdawczości armii rosyjskiej było specjalne wydawnictwo opisujące działalność ministerstwa wojny za dany rok – *Wsiepoddaniejszjy otcziet o diejstwiwjach wojennago ministerstwa za ... god.* Do zatwierdzenia przez cesarza składano je na koniec roku następnego, natomiast drukowano z dwuletnim opóźnieniem, w stosunku do opisywanego roku. Opóźnienie to było spowodowane zebraniem i analizą wpływającego do głównych zarządów ministerstwa materiału.

ОБЩІЙ ОВЗОРЪ СОСТОЯНІЯ И ДѢЯТЕЛЬНОСТИ ВСѢХЪ ЧАСТЕЙ ВОЕННАГО МИНИСТЕРСТВА за 1897 годъ.		
Часть главнаго штаба.		
I. ЧИСЛИТЕЛЬНАЯ СИЛА РЕГУЛЯРНЫХЪ ВОЙСКЪ.		
	генералъ, штабъ и оберъ-офицеръ. ¹⁾	нижнихъ членовъ.
Къ 1897 году состояло въ регуляр- ныхъ войскахъ по спискамъ	37.621 ²⁾	972.082 ³⁾
Въ теченіе года:		
убыло	2.050 ⁴⁾	256.303
прибыло	2.474	279.566
Затѣмъ, къ 1898 году состояло ⁵⁾	38.008 ⁶⁾	995.145 ⁷⁾

¹⁾ Приведенныя цифры о численности къ началу и къ концу отчетнаго года выведены изъ месячной отчетности, тогда какъ данныя о прибыліи и убыткѣ исчислены изъ Высочайшихъ приказовъ. Въ и другихъ цифрахъ не согласуются между собой, такъ какъ фактическая прибыль лишь въ части, а равно и исключенія изъ нихъ списковъ, производятся поодиночке отдѣли о томъ въ Высочайшихъ приказахъ.

²⁾ Сверхъ того, на счету главнаго штаба находилось: 761 генералъ, штабъ и оберъ-офицеръ, занимающіе разныя должности по гражданскому вѣдомству; 19 генераловъ, штабъ и оберъ-офицеровъ, состоящихъ безъ должности; 197 офицеровъ, не прибывшихъ, изъ числа произведенныхъ въ 1896 году и опредѣленныхъ изъ списка, и 220 офицеровъ, состоящихъ въ спискахъ войскахъ. Кроме того, въ нѣгационной службѣ состояло 361 офицеръ.

³⁾ Въ томъ числѣ: въ нѣгационной службѣ 1.162 и въ нѣгационной службѣ 6.617. Кроме того, состояло: по списку вѣдомствъ изъ строевой службъ, не включившихся въ общій численности войска—3.787 чел., изъ списковъ войска—5.574 и изъ нѣгационной службъ 38.474 чел.

⁴⁾ Въ томъ числѣ: 12 генераловъ, штабъ и оберъ-офицеровъ, занимающихъ должности въ другихъ вѣдомствахъ.

⁵⁾ Въ приведенныя цифры не вошли: фискалы войска, изъ нихъ въ 1897 г. состояло 225 офицеровъ и 5.507 нижнихъ членовъ, нѣгационная служба, изъ составъ 979 офицеровъ и 25.409 нижнихъ членовъ, и 10.217 чел., вѣдомствъ изъ строевой службъ.

⁶⁾ Сверхъ того, на счету главнаго штаба находилось: 789 генераловъ, штабъ и оберъ-офицеровъ, занимающихъ разныя должности по гражданскому вѣдомству; 22 генерала, штабъ и оберъ-офицеры, состоящихъ безъ должности; 194 офицера, не прибывшихъ, изъ числа произведенныхъ въ 1897 г. и опредѣленныхъ изъ списка.

⁷⁾ Въ томъ числѣ: въ нѣгационной службѣ 105 и въ нѣгационной службѣ 5.704.

Рис. 2. Strona tytułowa sprawozdania o działalności ministerstwa wojny w 1897 r. Egzemplarz przechowywany w Centralnej Bibliotece Wojskowej w Warszawie.

Otcziet ... był obszernym opracowaniem ukazującym przekrojowo życie armii i funkcjonowanie ministerstwa wojny. W części ogólnej opisywano działania poszczególnych głównych zarządów wchodzących w skład ministerstwa wojny: Sztabu Głównego, Zarządu Intendentury, Zarządu Artyleryjskiego, Zarządu Inżynieryjnego, Zarządu Medycznego, Zarządu Sądowiczego, Zarządu Szkolnego, Wojsk Kozackich, Rady Wojskowej, Od-

²³ Zob. AP Lublin, RGL WP II, 1898: 38, Приказанія войскам ВВО № 59/1898.

działu Kodyfikacyjnego przy Radzie Wojskowej i Głównego Komitetu Sanitarnego. W dalszej części sprawozdania znajdowały się załączniki – sprawozdania wymienionych wyżej zarządów, wojskowego medycznego komitetu naukowego oraz wojsk fińskich. Wszystkie sprawozdania miały podobny układ. Znajdowały się w nim partie omawiające liczebność i jej zmiany, organizację zarządu, uczelnie, wyposażenie, najważniejsze przedsięwzięcia itp.

W części sporządzonej przez Sztab Główny znajdowały się, jak już wspomniano, informacje o liczebności armii oraz o jej zmianach. Dotyczyło to oficerów i żołnierzy niższych rangą i ochotników. Informacje te były sporządzane na podstawie miesięcznych raportów (dla szeregowych), natomiast zmiany w korpusie oficerskim były obliczane na podstawie „Najwyższych Rozkazów” (rozkazy personalne armii rosyjskiej każdorazowo zatwierdzane przez cara). W dalszej części szczegółowo omawiano kontyngent poborowych, osoby zwolnione z obowiązku służby wojskowej (z podaniem liczby osób należących do każdej kategorii zwalnianych). Zakres informacji zamieszczanych w tej części opracowania jest różnorodny i obejmuje m.in. wykształcenie, stan cywilny, wyznanie – a nawet wzrost poborowych.

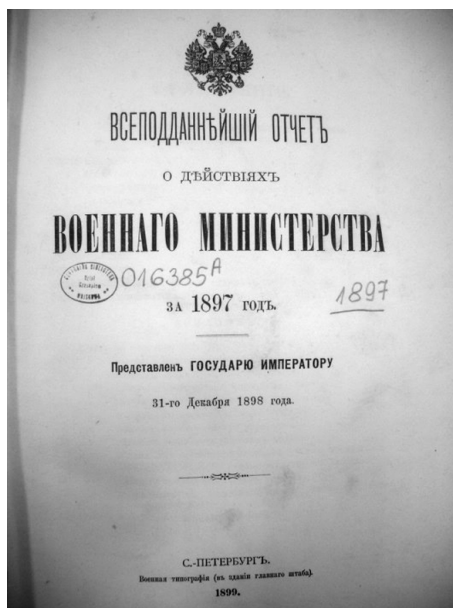

Рис. 3. Pierwsza strona sprawozdania z działalności Sztabu Głównego w ministerstwie wojny za 1897 r. Źródło: *Всеподданнейший отчет о действиях военного министерства за 1897 год*, Petersburg 1899. Centralna Biblioteka Wojskowa w Warszawie.

W dalszej części informowano o zmianach w organizacji wojsk, sposobie zakwaterowania (koszary, wynajmowane budynki lub pomieszczenia) oraz oddaniu do użytku nowych obiektów. Informowano także o długości oddanych do użytku dróg i kosztach poniesionych przez resort wojny przy ich budowie. Osobna część dotyczyła przejazdów (kolej, parostatki) jednostek wojskowych na terenach Cesarstwa Rosyjskiego.

W dalszych partiach informowano o wyszkoleniu wojska: udziale w poligonach, realizacji obowiązku służby wojskowej, zajęciach polowych oficerów (rekonesanse itp.), służbie wartowniczej, oddelegowaniu oddziałów do wypełniania zadań doraźnych (ochrona odcinków linii kolejowych, gaszenie pożarów w zagrożonych rejonach, wsparcie sił policyjnych itp.).

Osobne fragmenty dotyczyły carskich kontroli jednostek wojskowych i nagród im nadawanym. Przedstawiano działalność wojskowego komitetu naukowego Sztabu Głównego, w szczególności wydanych periodyków, opracowań i zbiorów dokumentów itp.

Następne działy omawiały stan liczbowy oficerów Sztabu Generalnego (w tym akademii), prac wykonywanych przez Oddział Topograficzny Sztabu Głównego (z podziałem na poszczególne okręgi wojskowe), ogólne informacje o zarządzie itp.

W części artyleryjskiej charakteryzowano sprawy wyposażenia, zapasów, stanu technicznego uzbrojenia. Omawiano liczebność rosyjskiej artylerii i porównywano stan etatowy z faktycznym.

Część omawiająca działalność zarządu inżynieryjnego zawierała analogiczne dane, jak wyżej opisane zarządy – działalność, zmiany w organizacji, charakterystykę liczebności i wydatki poniesione przez resort wojny w wyniku działalności zarządu. Dodatkowo informowano o budynkach i pomieszczeniach znajdujących się w gestii zarządu, prowadzonych pracach budowlanych i ponoszonych wydatkach.

Interesująco przedstawia się część omawiająca działalność zarządu medycznego. Zamieszczano tam informacje o zachorowalności i śmiertelności wśród oficerów i żołnierzy. W dalszych partiach sprawozdania były informacje o zachorowalności na główne choroby w poszczególnych garnizonach. Podobnie jak w poprzednich przypadkach zamieszczano także informacje o uczelniach kształcących na potrzeby wojskowej służby zdrowia.

Zarząd sądowy przedstawiał statystykę prowadzonych spraw sądowych, dotyczącą czasu trwania sprawy, liczbie ukaranych oficerów, urzędników wojskowych i żołnierzy niższych rangą. Informowano o liczbie ukaranych oraz rodzajach kar. Wśród wielu zestawień stosowano różne kryteria, np. wiekowe, wyznaniowe, wykształcenia, stanu cywilnego.

„Najpoddniejszy raport” w sposób syntetyczny opisuje działalność rosyjskiego ministerstwa wojny. Ukazuje różnorodne aspekty życia armii – jej liczebność, wykształcenie, stan sanitarny, przemiany i modernizację itp. Zawiera także wiele informacji szczegółowych, które mogą być przydatne w opisie dziejów poszczególnych regionów, a nawet miejscowości.

Wykorzystanie bardzo bogatej i obszernej dokumentacji statystycznej, którą wytworzyła armia rosyjska, daje wiele możliwości uzupełnienia rekonstruowanej rzeczywistości. Mimo tego, że dokumentację wykonywano na potrzeby resortu wojny i, teoretycznie, powinna być przechowywana głównie w jego archiwach, można ją odnaleźć także w archiwach „cywilnych”. W ostatnich latach zaczęto tę dokumentację wykorzystywać w opracowaniach zwartych oraz artykułach²⁴ opisujących militarny aspekt istnienia ziem polskich na przełomie XIX i XX w.

Мариуш Кулик

Отчетная документация российской армии в конце XIX и в начале XX вв.

Резюме

В каждой развитой и иерархической структуре развивается разного рода отчетность. Так было и в российской армии. Автор представляет читателю деловые документы, которые были созданы в военном ведомстве. Это были: отчеты, справки, поручения и просьбы. На рубеже XIX и XX вв. отчетные документы создавались на всех уровнях бюрократического аппарата российской армии. Автор доказывает ценность таких документов как источников информации. Он обращает также внимание на немалые возможности, которые исследователю предоставляет изучение данных текстов.

²⁴ Zob.: L. Madej, *Rosyjski garnizon wojskowy w Częstochowie w latach 1831/1832–1914*, Kraków 2009; J. Szczepański, *Obóz Hurki. Dzieje garnizonu w Legionowie do 1918 roku*, Legionowo 1997; M. Kulik, *Warszawski Okręg Wojskowy Rosyjskiej Cesarskiej Armii (1894–1914)*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2008, nr 4, s. 5–24.

Mariusz Kulik

Reporting Documentation of the Russian Army in the late nineteenth and early twentieth century

Summary

In every developed and hierarchical institutions growing all kinds of reporting. So it was in the Russian army. The author presents the reader service documents, which were created in the Russian Ministry of the War. These were: reports, references, commands and requests. At the turn of nineteenth and twentieth centuries the Russian army Reporting documentation was created at every level. The author proves that the use of rich statistical documentation provides many opportunities to complement the picture of contemporary reality.